

SAU SỤP ĐỔ: NGA TÌM KIẾM HỆ TƯ TƯỞNG MỚI

WALTER LAQUEUR. **After the Fall: Russia in Search of a New Ideology.** <http://www.worldaffairsjournal.org/article/after-fall-russia-search-new-ideology>

LAN ANH
dịch

Khi Liên bang Xô Viết tan rã, kết thúc trên đồng tro tàn của lịch sử vào những năm 1989-1991, thì tất cả các viện nghiên cứu về chủ nghĩa Marx-Lenin, là hệ tư tưởng đã biện minh cho chế độ, cùng những tuyển tập tác phẩm chọn lọc của các tác giả kinh điển cộng sản, cũng như bộ môn chủ nghĩa Marx ở các học viện và các trường đại học, cũng biến mất. Từ khoảng trống này đã xuất hiện một câu hỏi cấp thiết: Cái gì là lý do tồn tại của hệ thống chính trị hiện hành? Và sau đó, chế độ mới đã tự biện minh như thế nào trong lĩnh vực đối ngoại và đối nội cũng như chính sách xã hội và kinh tế của nó là gì? Để giải đáp, Vladimir Putin và những người ủng hộ ông đã làm một cuộc “quay trở lại tương lai”.

Hệ tư tưởng chính của Nga trước năm 1917 là *Pravoslavie*, *Samoderzhavie*, *Narodnost*, được dịch là *Chính thống*, *Chuyên chế* và *Dân tộc*. Tuyên bố này lần đầu tiên được đưa ra bởi Serge Uvarov, Bộ trưởng Giáo dục Nga, trong một thông tư vào năm 1833. Uvarov là

một học giả đã từng là Chủ tịch Viện Hàn lâm Khoa học Nga. Không ai yêu cầu Uvarov phải chuẩn bị một lời tuyên bố chính thức mang tính ràng buộc như vậy. Tuy nhiên, Nga hoàng Nikolai I lại thích “bộ ba khái niệm” này, như cách nó được gọi, mặc dù ý nghĩa của nó hoàn toàn không phải lúc nào cũng rõ ràng.

Hàm ý của *Chính thống* thì đã rõ ràng; nó có nghĩa Giáo hội *Pravoslav* (Chính giáo Nga) là quốc giáo, một trong những đặc điểm tinh chất của chế độ. Nhưng *Chuyên chế* thì có ít nhất hai cách hiểu khác nhau. Nó có thể có nghĩa là sự trung thành vô điều kiện với Nga hoàng và nhà Romanov. Nhưng nó cũng có thể có nghĩa là quyền lực tuyệt đối của Sa hoàng. Còn *Dân tộc* thì thậm chí còn mơ hồ hơn. Nó có thể có nghĩa là cái gì đó như là ‘Nga hóa’ hay một kiểu tương tự như dân tộc Đức thượng đẳng (German *Volkstum*) (khái niệm này nhấn mạnh vai trò vượt trội của dân tộc Nga trong Đế quốc Nga đa sắc tộc). Nhưng nó cũng có thể có nghĩa là chủ nghĩa dân tộc lãng mạn - một thế giới

quan bảo thủ khi nó thắng thế ở châu Âu lục địa sau sự thất bại của Napoleon.

Uvarov tuyệt đối không phải là người khai mở những ý tưởng đó. Ví dụ như Fyodor Tiutchev cũng đã thể hiện quan điểm tương tự. Tiutchev là nhà thơ vĩ đại người Nga, phần lớn cuộc đời ông sống ở Đức và Italia. Ông thể hiện quan điểm của mình trong những cuốn sách như *Nước Nga và Cách mạng (Russia and the Revolution)* (1848). Quan điểm đó cũng được thể hiện trong các trang viết của Aleksey Khomyakov và của những người thân Slavơ (Slavophiles), nhấn mạnh sự khác biệt lớn giữa Nga và phương Tây.

Cuộc tranh luận trong suốt thế kỷ XIX về chủ đề này trong giới trí thức Nga diễn ra rất tinh tế và sôi nổi. Tuy nhiên sứ mệnh lịch sử của Nga chính xác là gì vẫn chưa được làm rõ. Ngày nay Tiutchev được nhớ đến trước hết vì bài thơ tứ tuyệt nổi tiếng của ông: *umom Rossiyu ne ponyat* (“Lý trí không thể hiểu được nước Nga, nhưng ta vẫn phải tin vào nó”).

Những người thân Slavơ muốn giữ khoảng cách với phương Tây đã phải đối mặt với một thực tế không may mắn là, chắc chắn không phải tất cả người Slavơ đều là người thân Nga. Ba Lan là một ví dụ rõ ràng và đương nhiên không phải là ngoại lệ. Thêm nữa, không phải tất cả người dân của Đế quốc Nga đều là người Slavơ. Về sau, trong thế kỷ XIX, nhà văn Fyodor Dostoevsky đã góp phần vào cuộc tranh luận này bằng bài phát biểu nổi tiếng của mình về Alexander Pushkin, trong đó ông công khai hỏi *bản sắc của người Nga là gì? - có phải là*

bản sắc châu Âu hay là bản sắc phương Đông? Chủ nghĩa chống phương Tây của Nga được thể hiện cực đoan nhất trong các thuyết của Nickolay Danilevsky, là người đã chống lại khái niệm về một nền văn minh nhân loại phổ biến và các giá trị chung. Ông chỉ trích những ảnh hưởng Tây phương (Châu Âu) đối với Nga và cho rằng chúng không cần thiết, thậm chí còn có hại.

Thái độ chống Tây phương như vậy đã không được chấp nhận rộng rãi. Trong những năm 1830, Pyotr Chaadayev đã phản bác rằng “nước Nga” chỉ tạo ra được ít giá trị chung và bền vững. Sau đó, “người phương Tây” đã coi thường các khái niệm chính thống, chuyên chế và chủ nghĩa dân tộc, những cái mà ít nhất ban đầu đã được hệ thống chính trị Marx-Lenin mới của nước Nga chia sẻ.

Do đó, không có gì ngạc nhiên là với sự sụp đổ của Liên bang Xô Viết, một vài tư tưởng cũ trước năm 1917 lại xuất hiện và trải qua quá trình giống như là một sự phục hưng. Trong bài phát biểu quan trọng đầu tiên của nhiệm kỳ tổng thống thứ hai, Vladimir Putin đã tuyên bố rằng nước Nga nên quan tâm đến lịch sử và các giá trị truyền thống của mình để quyết định sự phát triển hậu Xô Viết, không bắt chước theo mô hình chính trị của phương Tây. Như một đề nghị chung, việc nhấn mạnh vào tính kế tục hầu như đã tạo ra một thứ tình cảm. Cùng vào thời điểm đó, một triển lãm lớn về nước Nga dưới thời của dòng họ Romanov đã được mở cửa tại Manege, một địa điểm tổ chức triển lãm chính ở Moscow. Được tài trợ bởi Giáo hội Chính thống, bởi Bộ Văn hóa Nga và thành phố Moscow, cuộc triển lãm đã thu hút

được rất đông người tham quan. Sự kể tục đang được lan truyền.

Nhưng kể tục cái gì? “Nước Nga” nào sẽ đóng vai trò làm kim chỉ nam trong tương lai? Đó có phải là một “đất nước của những người nô lệ và của những ông chủ” như Mikhal Lermontov đã viết trong một bài thơ nổi tiếng của mình? Hay theo lời phát biểu nổi tiếng của một quan chức luôn sẵn sàng ủng hộ Nga hoàng rằng đó là một đất nước có quá khứ huy hoàng, hiện tại tươi sáng và tương lai vượt quá khả năng tuyệt đối của con người? Chủ nghĩa cộng sản là sự đoạn tuyệt triệt để nhất với nước Nga truyền thống và chẳng phải Putin đã nhiều lần nói rằng sự tan rã của Liên bang Xô Viết là thảm họa lớn nhất thế kỷ XX?

Một đồng minh hiện thời của chính phủ Putin là Giáo hội Chính thống. Giáo hội này đã được phép tồn tại ở chế độ cộng sản dưới sự kiểm soát chặt chẽ. Những người nắm quyền cao nhất của giáo hội là nội gián KGB, vậy mà những thầy tu độc lập vẫn bị truy bức và đôi khi bị bắt và đưa tới trại Gulag (trại cải tạo lao động của Liên Xô - ND). Dưới thời Tổng thống Yeltsin, giáo hội có được nhiều tự do hơn, bởi giáo hội hứa ủng hộ chính quyền vô điều kiện, không phải chỉ vì lý do thực dụng mà còn bởi vì họ cùng chia sẻ tư tưởng chống phương Tây. Vladimir Putin và Dmitri Medvedev đã tham gia các nghi lễ nhà thờ vào nhiều dịp khác nhau như Lễ Phục sinh. Medvedev đã cảm ơn Giáo hội vì đã góp phần làm “hồi sinh tinh thần” của nước Nga. Trong những năm gần đây, công tác chuẩn bị đã được tiến hành để đưa các cha tuyên úy trở lại lực lượng vũ trang Nga và thậm chí là cả

các nhà thờ lưu động. Nhưng điều này làm nảy sinh các vấn đề mới: Liệu rằng các tôn giáo khác, ví dụ như đạo Hồi, có được đối xử giống như vậy? Theo một vài ước tính, số người theo đạo Hồi lên tới 1/5 hoặc thậm chí cao hơn trên tổng số dân ở Moscow, vùng hạ lưu sông Volga và vùng Kavkaz.

Các nhân tố khác cũng cần được xem xét. Có nhiều người theo chủ nghĩa dân tộc Nga và như vậy cũng có nhiều quan điểm. Chủ nghĩa bài phương Tây cung cấp một vài cơ sở cho sự kể tục hệ tư tưởng Nga, giữa cái cũ và cái mới. Nhưng những khác biệt quan trọng đã hình thành giúp nhận ra sự khác biệt thời hiện tại của chủ nghĩa này so với thứ chủ nghĩa đó ở thế kỷ XIX. Kiểu chủ nghĩa bài Tây hồi đó dựa trên niềm tin chắc rằng Nga không được (hay có thể sẽ không bao giờ được) Anh, Pháp và Đức công nhận ngang hàng; và rằng phương Tây sẽ làm tất cả với khả năng của mình để làm hại Nga và quyền lợi của Nga. Nhưng phương Tây những ngày đó chỉ được hiểu là châu Âu. Chỉ sau Chiến tranh Thế giới thứ II thì khái niệm phương Tây đáng ghét mới có nghĩa chủ yếu là Hoa Kỳ. Khuynh hướng bài Do Thái cũng có thể vẫn tồn tại trong số những người theo chủ nghĩa dân tộc Nga, nhưng không giống như trong quá khứ. Số lượng người Do Thái hiện tại sống ở Nga không nhiều hơn 1/6 số người sống ở nước Nga trước Cách mạng - và có thể thậm chí còn ít hơn. Một vài trong số họ là những doanh nhân hàng đầu nhưng không ai trong số họ nắm giữ các vị trí chính trị quan trọng. Có những vùng rộng lớn ở Nga không thể tìm thấy một người Do Thái chứ chưa nói cả một cộng đồng. Mặc dù chủ nghĩa bài Do

Thái có thể phát triển mạnh ngay cả khi không có người Do Thái, nhưng có lẽ nó vẫn không có được vai trò như nó đã có trong quá khứ xưa cũ của nước Nga, vì nó hiện đang phải nhường chỗ cho những xung đột sắc tộc mới.

Xét về những tác nhân chính trị ngày nay thì cánh hữu Nga nói chung là nơi hội tụ những nhóm quan tâm nhất tới việc tạo ra một hệ tư tưởng “Nga”. Có một danh sách dài vô tận gồm các cá nhân và các nhóm nhỏ, với những sự chia rẽ và hợp nhất cũng như với các quan điểm liên tục thay đổi. Không phải lúc nào cũng dễ dàng xác định được cá nhân nào và nhóm nào là không gian đối và cá nhân nào, nhóm nào (nói một cách thận trọng) là do chính quyền tạo ra, điều khiển và tài trợ.

Ở mức độ mà bất kỳ thành viên nào của nhóm cũng chống đối giai cấp thống trị, thì chắc chắn đó là phe đối lập trung thành. Một số nhân vật hay vài nhóm nghiêm túc hơn trong “đảng Nga” đã bị giai cấp cầm quyền thu hút - ví dụ như Dmitri Rogozin, ông này trong nhiều năm đã trở thành đại diện của Nga tại NATO. Điều này không áp dụng cho một vài nhóm phát xít mới có quan điểm cực đoan không phải là kẻ tham gia trong sân chơi chính trị. Thỉnh thoảng họ xuất hiện trên bản tin như là kẻ chủ mưu của những vụ bạo loạn, nhưng khả năng mà họ có thể giành được quyền lực thật sự vẫn là rất nhỏ.

Quan điểm của nhóm cánh hữu khá kính hơn xuất hiện trên tuần báo *Zavtra*, tờ báo có tổng số phát hành khoảng một trăm nghìn bản, khá lớn theo tiêu chuẩn của Nga, hay được bình luận trên truyền hình bởi các bình luận

viên như Mikhail Leontyev, người được cho là nhà báo yêu thích của Putin. Những quan điểm lập dị hơn bắt nguồn từ một vài người trong giới học thuật như Igor Panarin, người mà vào năm 2008 đã dự đoán là Mỹ sẽ sụp đổ trong vòng hai năm tiếp theo. Không phải lúc nào cũng có thể nói rõ được liệu những phát biểu theo chủ nghĩa dân tộc kiểu này cần được xem xét nghiêm túc hay chỉ là để giải trí.

Không có gì phải nghi ngờ rằng Aleksei Navalny là người theo chủ nghĩa dân tộc Nga nổi tiếng nhất. Ông đã nhiều lần xác định bản thân là một người ủng hộ dân chủ và chủ nghĩa dân tộc hay một người theo chủ nghĩa dân tộc dân chủ, và không có gì phải nghi ngờ niềm tin của ông vào trật tự dân chủ, rất đối lập với những người bên cánh hữu Nga cứng rắn khác. Ông gay gắt công kích đảng cầm quyền Nga, cho rằng đây là đảng của những kẻ bất lương và những tên trộm; Ông đã bị bắt và phải ra hầu tòa nhưng được thả sau vài tuần, việc này cho phép ông tham gia ứng cử chức Thị trưởng Thủ đô Moscow. Trong cuộc bầu cử đó, ông đã giành được hơn 25% số phiếu. Là luật sư, Navalny là một nhân vật có uy tín, nhưng ông không cho thấy có chút kỳ vọng nào về hệ tư tưởng - sự phê phán của ông đối với chế độ dựa trên những vấn đề cụ thể như là tham nhũng thay vì là các triết lý, quan điểm. Cũng đáng lưu ý là, khi ông tranh cử Thị trưởng Moscow mùa thu năm ngoái, ông đã làm phẫn khích phần lớn phe đối lập dân chủ.

Nhà lý luận chính trị của phe chủ nghĩa dân tộc là Alexander Dugin, mặc dù hành trình tư tưởng của ông nhanh và cấp tiến đến mức ông đã ít có cơ hội

giành được một chỗ trong hàng ghế đầu của giới chính trị Nga. Ông bắt đầu sự nghiệp của mình như một người ủng hộ phong trào Pamyat bài Do Thái cực đoan vào những năm 1980, nhưng ông sớm từ bỏ vì nó “quá nguyên thủy và đơn giản”. Dugin lấy cảm hứng từ rất nhiều nguồn, thường rất mơ hồ và theo chính sách ngu dân. Ông đã phát hiện ra những nhà tư tưởng cực hữu và phát xít mới ít được biết đến ở phương Tây như Julius Evola và Alain de Benoist, những người ủng hộ phe cực hữu ở Đức, Bỉ, Italia và Pháp, và đồng thời, dường như là một nghịch lý, họ ủng hộ cả chủ nghĩa Bolshevik dân tộc. Một số người đã so sánh Dugin với Lyndon LaRouche, một người Mỹ từng theo chủ nghĩa Trotsky, đã cùng với một nhóm người ủng hộ trong nhiều năm đi đến kết luận là Nữ hoàng Anh Elizabeth II và Philip chồng bà là những kẻ ma quỷ và nguy hiểm nhất trong chính giới. LaRouche đã được phát hiện bởi phe cực hữu Nga (cụ thể là tuần báo *Zavtra* của Alexander Prokhanov) sau một thời gian dài ngừng hoạt động, trong khi đó Dugin đã từ bỏ ông này từ lâu và chuyển hướng sang những nguồn cảm hứng có triển vọng hơn.

Qua nhiều năm, Dugin đã chuyển từ các nhóm cực đoan phát xít mới và cộng sản mới sang các nguồn khả kính hơn. Động thái này đã mang lại phần thưởng cho ông là danh hiệu giáo sư tại Đại học Quốc Gia Moscow, rồi vào điện Kremlin và được bổ nhiệm làm cố vấn cho nhiều ủy ban của Duma Quốc gia Nga (Hạ viện Nga). Ông cũng có thể được xem như là chuyên gia hàng đầu thế giới về (và là người tin vào) lý thuyết âm mưu. Thông điệp hiện tại của

ông có thể được tóm tắt như sau: Kẻ thù chính của Nga là chủ nghĩa tự do (dân chủ), và tương lai địa chính trị cũng như ý thức hệ của Nga có liên quan đến châu Á chứ không phải phương Tây.

Ý tưởng về tương lai mang tính châu Á của nước Nga có nguồn gốc từ thế kỷ XIX, xuất hiện trở lại (như nêu trên) trong thế giới quan của một số nhà thơ Nga trước Chiến tranh Thế giới thứ Nhất. Nhưng chỉ có khoảng một phần tư dân số Nga hiện tại sống bên kia dãy Ural, và số liệu từ các cuộc khảo sát ý kiến cho thấy rằng, gần nửa trong số đó muốn chuyển sang phía Tây. Những hứa hẹn về điều kiện sống tốt hơn và lương cao hơn, không còn nghi ngờ gì, đã ảnh hưởng tới những mong muốn này. Cơ sở hạ tầng của phía Đông vẫn bị bỏ quên dưới thời Putin giống như trước đây. Chủ nghĩa ly khai mới ra đời cũng xuất hiện trong cộng đồng người Siberia. Tổ chức KGB mới được đổi tên dù khẳng định vẫn duy trì hoạt động nguyên trạng nhưng cũng không tránh được trạng thái chung ảm đạm. Khẩu hiệu “Mẹ kiếp Moscow” xuất hiện ngày càng công khai và không chỉ trên Internet.

Mối quan hệ giữa Nga và Trung Quốc đã được bình thường hóa trong những năm gần đây. Có nhiều thương vụ năng lượng lớn cũng như mậu dịch ngày càng tăng giữa hai nước. Nga và Trung Quốc có vai trò giống nhau trong xung đột ở Trung Đông và thậm chí là có vài hợp tác quân sự trong khuôn khổ Hiệp ước Thượng Hải trong năm 1996-1997. Những cuộc tập trận quy mô lớn đã diễn ra. Nhưng nhìn chung là Moscow chẳng có mấy chân thành với Trung Quốc mà chủ yếu là nghi ngờ.

Cái ý tưởng cho rằng tương lai của Nga là ở phương Đông đã đụng chạm với dòng người lao động Trung Quốc tràn vào miền Đông nước Nga. Dmitri Rogozin, đại diện của Nga ở NATO, nói nửa đùa nửa thật là “người Trung Quốc đang vào nước chúng tôi theo từng nhóm nhỏ với mỗi nhóm khoảng năm triệu người”. Thậm chí càng ngày càng có nhiều cuộc hôn nhân giữa hai quốc tịch; trong số phụ nữ Nga người ta đang lan truyền câu nói rằng người chồng Trung Quốc làm việc chăm chỉ hơn và ít uống rượu hơn. Chỉ có 6 triệu người Nga sống ở khu vực giữa hồ Baikal và Vladivostok, trong khi đó số người Trung Quốc sống trong khu vực này ở phía bên kia biên giới là 90 triệu người.

Trung Quốc, như ai cũng biết, không có dự định mở rộng lãnh thổ, nhưng nó luôn phải chịu một sức ép về dân số. Lãnh thổ Nga ở phần châu Á thưa dân, trong khi nhiều triệu người Trung Quốc không có đất đai lại đang ở ngay bên cạnh. Đó là một thực tế không thể phủ nhận đã hủy hoại mọi cuộc đàm phán về một liên minh địa chính trị tự nhiên.

Đối với giới lãnh đạo Nga và đại bộ phận tầng lớp chính trị ở Nga, Mỹ và ở mức độ nhỏ hơn một chút là châu Âu, được coi là kẻ thù của nước Nga, những

kẻ luôn háo hức muốn làm tổn thương đất mẹ Nga bằng mọi cách.

Vào thế kỷ XIX, chủ nghĩa chống phương Tây chủ yếu diễn ra trong lĩnh vực văn hóa. Dưới thời chủ nghĩa cộng sản, chủ nghĩa đó là một phần của cuộc chiến tranh tư tưởng sống còn đối với chủ nghĩa tư bản và chủ nghĩa đế quốc phương Tây, những thứ đại diện cho tất cả những gì mà chủ nghĩa Marx-Lenin căm ghét. Nhưng ngày nay thì sao? Có vẻ như nó là sản phẩm của một trạng thái có phần hôn mê trí tuệ xét từ phía Tổng thống Putin và thế hệ của ông - những người đang bị mắc kẹt giữa hai lý lẽ biện minh cho nhà nước mà họ đang quản lý. Một bên là cái mà họ xem xét một cách cảm tính như là một xã hội có trật tự và quyền lực mang tính toàn cầu của chủ nghĩa cộng sản ở thời kỳ vàng son, nay đã bị tiêu vong. Bên kia là phiên bản cập nhật các tư tưởng cũ của Nhà thờ Chính giáo Nga, của nền Chuyên chế và Chủ nghĩa Dân tộc Nga, là cái đang vật lộn để thành hình. Hiện tại, chủ nghĩa nhà nước - tức niềm tin vào sự cần thiết của một quyền lực trung ương và một nhà nước mạnh gắn liền với chủ nghĩa chống phương Tây - gần như chính là những gì đang tồn tại. Và điều này có lẽ sẽ là không đủ cho một tầm nhìn dài hạn trong tương lai □